

*Олена Кагановська
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ: КОГНІТИВНО-НАРАТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті запропонований, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджено на вивченні динаміки розгортання текстових концептів, що дозволило вибудувати їх ієрархію і визначити функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Представлено наративну організацію досліджуваних романів. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії.

Ключові слова: *текстовий концепт, концептуальний складник, когнітивна динаміка, наративний аспект.*

В статье предложен комплексный семантико-когнитивный подход к рассмотрению текстовых концептов французской художественной прозы на семантическом, метасеміотическом и метаметасеміотическом уровнях. Исследование сосредоточено на изучении динамики развертывания текстовых концептов, что позволило выстроить их иерархию и определить функции во французских романах середины ХХ века. Представлена нарративная организация исследуемых романов. Определена тенденция к негативной направленности текстовых концептов всех уровней иерархии.

Ключевые слова: *текстовый концепт, концептуальная составляющая, когнитивная динамика, нарративный аспект.*

The article suggests a comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts of French literary prose at semantic, metasemiotic and metametaseiotic levels. The research focuses on revealing the dynamic in the unfolding textual concepts. Through such approach is creating a hierarchy of textual concepts and defining their functions in the mid-20-th century novels. The narrative organization of the novels under consideration is explored. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy is determined.

Key words: *textual concept, conceptual constituent, cognitive dynamics, narrative aspect.*

Актуальність дослідження, представленого у запропонованій статті, визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, на розкриття її інтенціонального аспекту. Термінологічна невизначеність поняття текстового концепту, відсутність комплексного підходу до дослідження текстових концептів художнього твору зумовлюють необхідність подальшого всебічного аналізу його природи з використанням новітніх методик, зорієнтованих на проникнення в глибинні механізми художньої творчості.

Метою статті є встановлення тенденцій розгортання текстових концептів французької художньої прози середини ХХ століття шляхом розкриття їхньої когнітивної та комунікативної динаміки відповідно до ієрархії цих концептів та виконуваних ними функцій у художніх творах.

Об'єктом дослідження є текстові концепти французьких художніх прозових творів романного жанру середини ХХ століття, предметом – когнітивна та комунікативна динаміка розгортання текстових концептів аналізованої художньої прози.

Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язується з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи. У такому смислі художній твір, завершений для автора, стає для його сучасників та нащадків началом і вираженням нового творчого етапу, в якому «саме творіння є лише точка, лише момент [5, с. 14]». (Тут і далі переклад наш. – *О. К.*). У художніх метаобразах віддзеркалюються загальні літературні тенденції певної епохи; на відміну від них, концептуальні метаобрази визначаються концептом художнього твору.

Зумовленість концептуального метаобразу принципом метаопису пов'язана з положенням про те, що зображене у творі мистецтва не збігається з тим, що виражається [8, с. 290]. Принцип художнього метаопису, за Ю. Степановим, передбачає існування в образній системі художнього твору *двох систем образів* – системи безпосередньо виражених образів і системи безпосередньо невиражених образів. Безпосередньо невиражений

словесний образ виступає як узагальнювальний порівняно із словесно вираженим образом. У такому разі на перший план виходить відповідність більш загального безпосередньо невираженого образу (так званої другої системи) кільком словесним образам (першої системи).

Обопільною властивістю концептуальних і художніх метаобразів є тенденція до виходу на більш високі рівні абстракції (метаобрази→метаметаобрази, 2, 3, n...→мегаобраз), тобто на вершину описаної вище піраміди метаопису Ю. Степанова. Спільна якість як концептуальних, так і художніх метаобразів полягає також у тому, що й ті, й інші розгортаються в опосередкованій формі, збагаченій новими смислами. Концептуальний метаобраз, який складає підґрунтя концептуальної системи художнього тексту і виникає завдяки багаторазовому викривленню смислу і зміні контекстів, створює упорядковану ієрархічну систему. У такому плані концептуальний метаобраз пов'язаний з категорією мерехтіння і визначається у філософії мови як «мерехтіння імені [6, с. 118]», а в семантиці художнього тексту – як «мерехтіння тексту [2, с. 78]».

Якщо розглядати текстові концепти(далі ТК) як утілення метаобразів художнього твору, піраміда художнього метаопису інтерпретується нами таким чином: при вершинному положенні метаобразів ТК мають базовий статус,тобто центральне положення між вербалізованими концептами і метаобразами, абозберігають вершинний статус відносно вербалізованих концептів (див. рис. 1):

Рис. 1. Схема кореляції метаобразів / (текстових / вербалізованих)
концептів художнього твору

Між метаобразами і ТК можна провести аналогії, що базуються на співвідношенні двох динамічних структур: когнітивної і комунікативної. У французькій лінгвістиці динамічний аспект ТК зумовлений їхнім знаковим характером, що набуває властивості статусної ознаки: «Подібно до того, як стійкість об'єкта співвідносить його з дією, дія співвіднесена з ідеєю, або відповідно до прийнятої на сьогодні термінології – з концептом, який має бути не «описаним», а «позначеним» [12, с. 163]». Ж. Женетту належить розуміння ТК як процедури концептуальної редукції, тобто ментальної операції, що полягає у редукуванні об'єкта або події, до яких зведена дія у художньому творі [12, с. 170]. Виникає певне протиріччя, пов'язане з відчуженням смислу і формуванням нової множинної мови, тобто мови, побудованої таким чином, що будь-яке породжуване нею художнє творення набуває множинності смислів.

У романних метаобразах формується так звана системна єдність, шляхом якої розгортається художній світ творів. Як показує аналітичний огляд, проведений одним із відомих французьких літературних критиків середини ХХ сторіччя М. Брауншвігом, основною рисою, що найяскравіше характеризує романицького періоду, є, поряд із відмовою більшості французьких письменників належати до якоїсь певної школи, намір здійснити синтез усіх тенденцій, які намічались ізольовано у кожній окремій течії [11, с. 146]. Метаобрази, що створювалися письменниками цього періоду, надавали «ковтокоригінальності і самобутності, [...] шокували зневагою до гарного смаку, та багатством і оригінальністю змісту, які приваблювали читача [11, с. 155]». Іншу причину виняткової гнучкості романівського періоду слід шукати в ідеологічному конфлікті 30-х років ХХ століття, результатом розв'язання якого стало виникнення ряду течій, що прискорило створення «нового літературного космополітизму [11, с. 159]» саме у романних творах, автори яких вбачали свою ціль у пізнанні європейської душі. В середині ХХ сторіччя нове покоління французьких письменників сформувало образи героїв, життя яких проходить паралельно немов у двох вимірах – у прийнятті дійсності і в абстрагуванні від неї, що стало своєрідним протестом

від мовчазної поразки Франції у 1940 році. Завдяки цьому виникли метаобрази, в яких окреслилися подальші тенденції розвитку французької романістики другої половини ХХ сторіччя.

Проблема звернення до ТК як до підґрунтя формування метаобразів зводиться до скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, що концентрує у собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачеві. У сучасних романських дослідженнях звернення до ТК виходить, з одного боку, з внутрішньої логіки художнього тексту [9, с. 154], з другого – з їхнього виняткового положення в експлікації фактів [13, с. 4], оскільки полягає у «поясненні руху, при якому текст немов би розгортає світ перед самим собою [7, с. 99]». Різноплановістю відрізняється розуміння ТК як засобів своєрідного програмування, виходячи з положення про те, що метою текстового аналізу має бути не те, що автор хоче сказати, а реально сказане, незалежне від інтенцій автора [10, с. 74]; інакше кажучи, об'єктом інтересу стає сам художній текст.

За своєю питально-відповідною сутністю ТК подають «еліпсис» знання [4, с. 218]». В цьому полягає еліптична функція концепту, віддзеркалена в його етимології, оскільки латинське «сонсертіо» визначається чотирма ознаками: а) сума, система; б) сховище; в) зачаття; г) словесний вираз. Сучасне розуміння ТК увібрало в себе всі вказані ознаки: він зберігає те, що втрачене у безпосередньому тексті, підсумовує можливості для результуючої даності, а, отже, є зачинанням того, що перебуває по інший бік описуваної художньої реальності.

Такі сутнісні характеристики ТК, як багатосмислова напруженість, надкатегоріальність, питальність і еліптичність, віддзеркалюють їх імпліцитний характер, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені. Набуття знаком свогозначеннясвідчить про проходження ним певного коду, щовизначаєкодування як творенняхудожньогоповідомлення й передачу через його значення, а декодування – вилучення значення з художнього повідомлення, тобто його інтерпретацію. Подібне розуміння сутності кодування характерне й для Ж. Рікарду, який, виділяючи під час читання художнього твору важливість етапу

декодування і дешифровки, вбачає мету роботи над текстовим матеріалом у побудові «найбільш когерентного і найбільш багатого ансамблю знаків», з наданням цьому ансамблю «інтегрального функціонування [14, с. 20]». Йдеться про своєрідну надтекстову організацію значень, що складають уявлення про певну структуру таким чином, що текст, влітаючи в культурну тканину, стає її «пам'яттю». Останнє досягається особливим поєднанням знаків, якістю якого є здатність набувати додаткових значень понад тими, що безпосередньо в них містяться.

Теоретичні засади процесу кодування інформації, що проходить у ТК, закладені в античній філософії. Поєднання в аристотелевській термінології праксису та проаірезису наддало можливість установити їхню поняттєву взаємозалежність, а саме імплікований поведінковий результат, що стосується цілої низки властивих персонажам інтерперсональних стосунків. ТК являє собою знак, своєрідний код, в якому іститься «відлуння чогось, що вже було читано, бачено, зроблено, пережито: код є слідомцього «вже [1, с. 39]». У розумінні ТК як смислу макрознаку підкреслюється їх лінгвопсихологічний характер, що підтверджує погляд на них, як на розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору при описі об'єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту. Таким чином, до окреслених вище характеристик ТК додається інтенціональність, в якій ураховане психологічне начало ТК. Таким чином, **ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ** становить кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору.

Методика семантико-когнітивного аналізу ТК аргументує звернення до цілого твору, в межах якого унаочнена дана аналітична процедура. Базуючись на вихідному положенні лінгвосеміотичної теорії А. О. Білецького [3] про системність семантичних кореляцій, ТК відповідно до традиційної наукової грецької термінології розглядаються нами у підпорядкуванні до вершинного ТК, а саме мегаконцепту, і відповідно до зниження

ступеня узагальненості визначаються як мезоконцепти, макроконцепти і катаконцепти. У розгалуженості ТК представлена їхня ієрархічна структура, тобто мережа текстових мезоконцептів, макроконцептів та катаконцептів із відповідними складниками ТК кожного рівня. Формується своєрідна піраміда за типом піраміди ієрархії метаобразів художнього тексту (рис. 1), верхівку якої займає текстовий мегаконцепт художнього твору (див. рис. 2):

Рис. 2. Ієрархія текстових концептів художнього твору

Текстові мезоконцепти, які у концептуальному плані становлять базові концепти, окреслюють концептуальні лінії твору і стають своєрідним фундаментом для розгортання як мегаконцепту твору, так і текстових макроконцептів, що розгортаються в його межах і характеризуються підпорядкуванням відповідно до концептуальних рівнів макроконцепту (макроконцепт_{1, 2, 3 ... n}). Вершинний характер макроконцептів першого рівня (макроконцепт₁) стосовно макроконцептів інших рівнів (макроконцепт_{2, 3 ... n}) визначається більш вузькими узагальнювальними функціями, що ними виконуються. Вершинний характер текстових мезоконцептів відносно макроконцептів та катаконцептів уможливорює подальшу ієрархію ТК. Структура всіх ТК визначається суміщенням складників ТК, поєднання яких розгортає відповідні концепти.

У висновках зазначаємо, що семантичні процеси, що проходять у художньому тексті, зумовили розгляд у парадигмі лінгвопоетики системи відношень макротекстуального рівня між

реальністю, автором і художнім твором. У смисловому просторі художнього тексту віддзеркалений інтегративний характер єдності «знак» – «образність», пов'язаної з багаторівневістю художнього твору, його властивістю розгортатися в просторі й часі. Урахування багаторівневості, що є відмітною рисою художнього твору, дозволяє вбачати у художній комунікації складний знак найвищого порядку з множинністю значень, тобто складне організоване ціле. Когнітивно-комунікативна природа художнього тексту пояснює корелятивність зв'язків між імплікацією та експлікацією, що стала підґрунтям текстових концептів французьких романів середини ХХ сторіччя. У розгортанні ТК не лише проходить своєрідне реструктурування логіко-смислових відношень глибинного рівня, а й окреслюється кодований імпліцитний характер, що створює їхню непередбачуваність. Унікальність ТК художнього твору полягає в складному переплетенні на знакових відношень, глибина яких визначає існування суб'єкта і засуб'єктної реальності, тобто, того, що і як подане, і послідовно того, хто подає цей діалог (інакше кажучи, де саме перебуває його джерело). Саме з позицій різних точок зору віддзеркалюється своєрідна багатомірність ТК, витоки якої містяться у природі творів романного жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы / Ролан Барт ; [пер. с фр.] – М. : Прогресс–Универсус, 1994. – 616 с.
2. Баталова Т. М. Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности / Т. М. Баталова // Лингвистические аспекты образности : Сборник науч. трудов. – Выпуск 174. – М. : Московск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. – 1981. – С. 75–82.
3. Белецкий А. А. Семантические корреляции (опыт суммарного обзора на материале лексики современного русского языка) / А. А. Белецкий // Математическая лингвистика. – К. : Изд-во Киевск. гос. ун-та. – Выпуск 1. – 1973. – С. 5–13.

4. Библер В. С. Мышление как творчество. (Введение в логику мысленного диалога) / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
5. Горнфельд А. Г. Пути творчества / А. Г. Горнфельд. – Пг : Колос, 1922. – 232 с.
6. Ионесян Е. Р. Проблемы эпистемического согласования / Е. Р. Ионесян // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука. – 1989. – С. 116–123.
7. Рикер П. Время и рассказ / Поль Рикер. – Т. 1: Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб. : ЦГНИИ ИНИОН РАН, Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. – 313 с.
8. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Ю. С. Степанов. – М. : Высшая школа, 1965. – 355 с.
9. Antoine G. Pour une méthode d'analyse stylistique des images / G. Antoine / Langue et Littérature: Actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes. – P. : PUF. – 1981. – P. 151–162.
10. Auroux S. La philosophie du langage / S. Auroux. – P. : PUF, 1996. – 442 p.
11. Braunschvig M. La littérature française contemporaine étudiée dans les textes (de 1850 à nos jours) / M. Braunschvig; [3-ième éd. revue et augmentée]. – P. : Armand Colin, 1950. – 437 p.
12. Genette G. L'œuvre de l'art. Immanence et transcendance. – Collection Poétique. – P. : Seuil, 1994. – 304 p.
13. Jeandillou J.-F. L'analyse textuelle / J.-F. Jeandillou. – P. : Armand Colin, 1997. – 192 p.
14. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman / J. Ricardou. – P. : Seuil, 1967. – 207 p.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2013 року